

INSON HUQUQLARI BO‘YICHA MILLIY INSTITUTLAR FAOLIYATINING XALQARO HUQUQIY ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11643408>

Feruz Hakimov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzaevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

dotsenti, f.f.f.d., (PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning tashkil etilishi hamda xalqaro huquqiy asoslari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, parijski konfrensiyasi, ombudsman, tamoyil, demokratiya, xalqaro huquq.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАВОЗАЩИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается организация национальных правозащитных учреждений и их международно-правовая основа.

Ключевые слова: права человека, Парижская конференция, омбудсмен, принцип, демократия, международное право.

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR THE ACTIVITIES OF NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS

ABSTRACT

This article describes the organization of national human rights institutions and their international legal framework.

Key words: human rights, Paris Conference, ombudsman, principle, democracy, international law.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning subekti sifatida jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashga, xalqaro ahamiyatga ega jarayonlarni konstruktiv va xalqaro huquq normalariga muvofiq hal etishga hissa qo‘shmoqda. Dunyoda ro‘y berayotgan birorta e‘tiborli voqea yo‘qki, unga Respublikamiz o‘z

pozitsiyasini, fikrini bildirmagan bo‘lsin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev to‘g‘ri ta’kidlaganidek “...demokratik islohotlar yo‘li - biz uchun yakkayu yagona va eng to‘g‘ri yo‘ldir. Bu borada biz har kuni izlanishdamiz, xorijdagi ilg‘or tajribalarni chuqur o‘rganib, hayotimizni, ish uslubimizni takomillashtirishga harakat qilmoqdamiz. Ta’kidlash joizki, 73 yil avval qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi dunyoda demokratiya va insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish yo‘lida yangi imkoniyatlar ochdi. Biz bu borada mamlakatimizda inson huquqi va erkinliklari demokratik jamiyatning eng oliy qadriyati sifatida namoyon bo‘lishi uchun barcha choralarni ko‘rmoqdamiz. Fuqarolarimizning emin-erkin yashash, uy-joy va yer-mulkka ega bo‘lish, sog‘liqni saqlash, bilim olish kabi tabiiy huquq va erkinliklarini ta’minlash sohasida katta islohotlarni amalga oshirmoqdamiz”[1, 22]. Demak, mamlakatimiz dunyo bilan birga rivojlanmoqda, jahonda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar uning rivojlanishi va taqdiriga ta’sir etadi. Shuning uchun ham umumsayyoraviy voqelikka aylanib borayotgan globallashuv o‘zbekistonlik tadqiqotchilarni qiziqtirmasligi mumkin emas.

Bugun davlatlararo, xalqlararo munosabatlarda xalqaro huquq normalarining ustuvorligi tan olinayotgan bo‘lsa-da, real hayotda, ayniqsa nodemokratik davlatlarda davlat manfaatlarini inson manfaatlaridan ustun qo‘yilmoqda, bu esa inson huquqlarini kamsituvchi tizimlarni yaratishga olib kelmoqda. 2013-yilda xalqaro jamoatchilik inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlash sohasidagi asosiy demokratik tamoyil va talablarni o‘zida mujassam etgan, shuningdek, bu sohada butun xalqaro huquq tizimini shakllantirishning siyosiy, huquqiy asosiga aylangan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 65 yilligini hamda inson huquqlari sohasidagi Vena deklaratsiyasi va harakat dasturining 20 yilligini nishonlamoqda. Qayd etish lozimki, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 400 dan ortiq tillarda nashr qilingan, dunyoda birorta ham hujjat bunchalik ko‘p tillarga tajjima qilinmagan. Bu esa, uning universal xususiyati va ko‘lamidan dalolat beradi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ko‘plab demokratik mamlakatlar konstitutsiyalarining asosiga aylangan, u fundamental huquq va erkinliklarga hurmat va rag‘batlantirishning mezoni bo‘lgan etalon hisoblanadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qoidalari inson huquqlari bo‘yicha BMTning yuzdan ortiq xalqaro konvensiya va deklaratsiyalari, inson huquqlari bo‘yicha ko‘p miqdordagi mintaqaviy shartnomalar, inson huquqlari bo‘yicha milliy qonunchilik va davlatlar konstitutsiyalarining asosi hisoblanadi hamda ular inson huquqlarini himoya qilish va rag‘batlantirishni ta’minlab berishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Demokratik huquqiy davlat qurish, ko‘p jihatdan, huquqiy ta’lim darajasiga bog‘liq. Ushbu masalaning yana bir e’tiborli tarafi shundan iboratki, BMT tomonidan

2009-yil - Inson huquqlari bo'yicha ta'lim xalqaro yili deb e'lon qilindi. BMT ilgari surgan “ta'lim - demokratiya asosi” degan da'vat hamda BMTning inson huquqlari sohasi ta'limining o'n yilligi hisoblangan 1995-2004-yillar doirasida 1996-yildan boshlab yurtimizning barcha ta'lim maskanlarida “Inson huquqlari” o'quv kursi tatbiq etildi. Bu borada, 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”gi milliy dasturi va 2020 yil 22 iyundagi PF-6012-son “Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasiqlash to'g'risida”gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 4-yanvarda qabul qilgan “O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida”gi farmoyishining ahamiyati nechog'li yuksak ekanini e'tirof etish o'rinlidir. Mazkur Milliy dastur va farmoyishni ijro etish maqsadida bugungi kunda mamlakatimizning uzluksiz konstitutsiyaviy-huquqiy ta'lim tizimi yaratildi.

Huquqshunos olimlar H.Raxmonqulov, H.B.Boboev, A.X.Saidov, U.B.Tojixanov, Z.N.Islomov, X.T.Odilqoriev, Sh.Z.O'razaev, A.Tursunov, E.Umaroxunov, B.I.Ismoilov, A.Qosimov, G.Neklessa, A.Rahmonov ham globallashuv sharoitida O'zbekistonda huquq tizimida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, xalqaro huquqning ijtimoiy-milliy makonga implementatsiyasi, xalqaro shartnomalarga amal qilishning yuridik mexanizmlariga oid muhim muammolarni tadqiq qilganlar[2, 9-10].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

So'nggi yillarda inson huquqlarini himoya qilishning suddan boshqa shakllariga xalqaro darajada ham, milliy darajada ham e'tibor ortib bormoqda. Dastlab, bunday institutlarga 1946-yili BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi (EKOSOS)ning ikkinchi sessiyasida e'tibor berilgan. Mazkur sessiyada Inson huquqlari bo'yicha komissiya faoliyatini rivojlantirishda hamkorlik qilish uchun a'zo-davlatlarga axborot guruhlari, inson huquqlari bo'yicha milliy qo'mitalar tuzish tavsiya etilgan. XX asrning 60, 70-yillarida inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar faoliyatining samarasini oshirish yo'llarini qidirish ko'plab bahs va munozaralarga sabab bo'lgan. 1978-yili BMT Inson huquqlari komissiyasi inson huquqlarini rag'batlantirish va himoya qilish bilan shug'ullanuvchi milliy institutlar bo'yicha seminar o'tkazgan. XX asming 80-yillarida ham BMT mazkur masalaga e'tibor qaratib keldi va Bosh Assambleyaga Bosh kotib tomonidan turkum ma'ruzalar tayyorlab taqdim qilingan. 1991-yili 7-9-oktabrda Parijda o'tkazilgan inson huquqlarini qo'llab-quvatlash va himoya qilish bo'yicha milliy institutlarga bag'ishlangan birinchi xalqaro seminar bu borada qo'yilgan katta amaliy qadam bo'ldi. Ushbu xalqaro seminarda 32 mamlakat vakillari ishtirok etdi va unda milliy

institutlarning maqomi va funksiyalariga oid qator tavsiyalar va tamoyillar ishlab chiqildi[3].

Milliy institutlarni tashkil etish va rivojlantirish borasida BMT Taraqqiyot Dasturi (BMTTD), YeXHT, Yevropa Kengashi, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar yordam ko'rsatib kelmoqdalar. Chunonchi, BMTTD milliy institutlarni tashkil etayotgan mamlakatlarga xalqaro konferensiyalar o'tkazish, xalqaro ekspertlarni jalb qilish, tegishli qonun loyihalarini tayyorlash, mutaxassislarni o'qitish va boshqa texnikaviy ko'mak ko'rsatish bilan yordam beradi. Ta'kidlash lozimki, mazkur institutlar belgilangan xalqaro standartlarga mos bo'lishi lozim[4, 119].

Parij tamoyillariga muvofiq, milliy institutlar quyidagi funksionalni amalga oshiradi:

- davlat hokimiyati organlariga inson huquqlariga doir masalalar bo'yicha fikr-mulohazalar, tavsiyalar, takliflar taqdim qilish;
- milliy qonunchilikni xalqaro talablarga moslashtirish jarayoniga ko'maklashish va rag'batlantirish;
- xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilishga ko'maklashish hamda xalqaro majburiyatlarning bajarilishini kuzatib borish;
- xalqaro konvensiyalarning bajarilishi bo'yicha xalqaro nazorat organlariga milliy ma'ruzalar tayyorlashga ko'maklashish;
- inson huquqlari sohasida faoliyat yurituvchi BMT organlari, mintaqaviy xalqaro tashkilotlar va boshqa mamlakatlarning milliy institutlari bilan hamkorlik qilish;
- inson huquqlarini o'qitish va ularni tadqiq etishga doir dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, ularni amalga oshirishda qatnashish;
- inson huquqlariga oid axborotlarni tarqatish va barcha shakldagi kamsitishlarga qarshi kurashish[5].

Parij tamoyillariga muvofiq, inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarni tashkil etishning uch xil yo'li mavjud:

1. Konstitutsiya yoki konstitutsiyaviy o'zgartirishlar kiritish bilan;
2. Qonun yoki parlament akti bilan;
3. Prezident farmoni bilan.

Nisbatan samarali variantlardan biri milliy institutlarni mustahkamlash hisoblanadi, va holatki, ko'p mamlakatlarda konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish jarayoni qonunlarga o'zgartirishlar kiritishga nisbatan murakkabroqdir. Mazkur institutlarni konstitutsiyalarda mustahkamlash demokratik rivojlanish yo'liga o'tgan va konstitutsiyaviy islohotlarni amalga oshirayotgan mamlakatlarda qo'llanilmoqda (Filippin, Gana, Uganda, Gruziya, Ukraina, O'zbekiston, Polsha, JAR, Argentina, Meksika). Ba'zi davlatlarda mazkur institut maxsus qonunlar yoki parlament akti

bilan ta'ris etilgan (Avstraliya, Benin, Hindiston, Kanada, Latviya, Yangi Zelandiya, Nepal, Senegal). Prezident farmoni bilan ta'ris etilgan milliy institutlar Indoneziyada, Kamemnda, Qozog'istonda, Marokashda, Nigeriyada faoliyat ko'rsatmoqda. Qayd etish lozimki, parlament akti yoki prezident farmoni asosida institutning tashkil etilishi ushbu institutning ijro etuvchi organlardan mustaqilligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi[6].

Inson huquqlari bo'yicha qo'mitalar va milliy institutlarning faoliyati keyingi yillarda sezilarli darajada faollashdi. Bu faoliyat: davlatlarning davriy ma'ruzalarini tayyorlashga yordam berish; shartnomaviy organlar tomonidan davriy ma'ruzalarni ko'rib chiqishda ishtirok etish; shuningdek, shartnomaviy organlarning xulosaviy fikrlariga muvofiq ravishda o'z vaqtida mamlakat darajasida choralar ko'rilishini ta'minlab berish yo'llari bilan amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, milliy institutlar xalqaro hujjatlarning ratifikatsiya qilinishiga yoki ularga qo'shilishga va shuningdek, ularning maksimal darajada keng miqyosda amalga oshirilishini ta'minlashga yordam berishadi.

Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning mintaqaviy darajada ham muvofiqlashtiruvchi organlari tuzilgan: Osiyo-Tinch okeani mintaqasida Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar forumi (1996-yilda tashkil etilgan), Amerika inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar tarmog'i (2000-yil), Afrika inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar muvofiqlashtiruvchi qo'mitasi (2002-yil). Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar inson huquqlari bo'yicha xalqaro normalarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish hamda shartnomaviy organlarning tavsiyalariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish maqsadlarida BMTning Inson huquqlari bo'yicha kengashi va maxsus protseduralari, shartnomaviy organlari bilan faol o'zaro hamkorlik aloqalarini olib bormoqda. Undan tashqari, milliy institutlar Universal davriy hisobot mexanizmining - hujjatlarni topshirishdan boshlab, tavsiyalarni bajarishgacha bo'lgan barcha bosqichlarida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Milliy institutlar faoliyati, yana shuningdek, Kengashning Maslahat organi va shikoyatlarni ko'rib chiqish protsedurasiga rioya qilinishi nuqtayi nazaridan ham katta ahamiyatga ega[7].

XULOSA

Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarni tuzish va ularning faoliyat yuritishi bo'yicha xalqaro standartlarni o'rganish quyidagilarni aniqlashga imkon berdi:

Birinchi, inson huquqlari milliy institutlar faoliyatining xalqarohuquqiy asosini, ularning funksiyasini, shakllanishini, moliyalanishini hamda mustaqilligi va ishlashini ta'minlab berishning boshqa mezonlarini belgilab bemo'vchi 1991-yilgi Parij tamoyillari hisoblanadi.

Ikkinchidan, Vena deklaratsiyasi va Harakat dasturida har bir davlatning, uning ehtiyojlariga ko'proq darajada muvofiq keluvchi milliy institut tuzilmasini tanlab olishi e'tirof etiladi. Ushbu qoida shundan darak beradiki, davlatlar o'rtasidagi mavjud farqlar, har doim ular tomonidan inson huquqlari sohasida xalqaro normalarga rioya etish uchun tashkil etilayotgan tuzilmalarda o'z aksini topadi.

Uchinchidan, inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning tuzilishi va rivojlanishi xalqaro tashkilotlar tomonidan faol qo'llab-quvvatlanmoqdaki, bu qo'llab-quvvatlash seminarlari tashkil etishda, qonun loyihalarini ishlab chiqishda, muassasalar xodimlarini o'qitishda, shuningdek, bu borada tegishli texnikaviy yordam ko'rsatilishida namoyon bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – тараққиёт стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2022. – Б 22.
2. Қандов Б.М. Глобаллашув жараёнида инсон ҳуқуқларининг ижтимоий-фалсафий таҳлили. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. автореферати. – Тошкент: 2020. – 58 б.
3. Венская декларация и Программа действий // Права человека: Учебник-хрестоматия. – Ташкент: 2001.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va O‘zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish milliy tizimi // Mualliflar jamoasi: A. Saidov, F. Bakayeva, K. Arslanova va boshq. Mas’ul muharrir A.X. Saidov. - T.: “Ozbekiston”, 2010.
5. Национальные учреждения по правам человека. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 4, ООН, Нью-Йорк и Женева, 1995.
6. Принципы, касающиеся статуса национальных учреждений. Резолюция 48/134 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 г.
7. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq. Darslik. - T.: Konsauditinform-Nashr, 2006.
8. Сунгуров А.Ю. Институт Омбудсмана: эволюция традиций и современная практика (опыт сравнительного анализа). - СПб.: – Москва: Норма, 2005.
9. Paper on the relationship of the Human Rights Committee with national human rights institutions, adopted by the Committee at its 106* session (15 October-2 November 2012).
10. Тиллабаев М.А. Национальные институты по правам человека: Международная, зарубежная и национальная практика /Отв. ред. А.Х. Саидов. – Ташкент: Адолат, 2008.

11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman)ning 2009-yildagi faoliyati to'g'risida hisobot. - T.: 2010.
12. Омбудсманы мира. Сборник статей. – Ташкент: Узбекистан миллий энциклопедияси, 2006.